

११. वैकल्पिक विषय व अभ्यासक्रम

विनोबा भावे म्हणतात, "देशातील त्यागी, आदरणीय व शिक्षणासंबंधी मूलभूत विचार करणाऱ्या विशेषज्ञांची एक सभा बोलावून त्यांनी विचार करून कोणती शिक्षणपद्धती पाहिजे हे ठरविण्यास वेळ लागेल. सध्याचे शिक्षण पूर्ण बंद केले तर राष्ट्राचे नुकसान होणार नाही तेवढे नुकसान सदोष शिक्षण चालू ठेवण्याने होईल."

विनोबांच्या ह्या वाक्याचा विचार केला तरी एक बाब लक्षात येते, की शिक्षणपद्धती ही निर्दोष असणे आवश्यक आहे. शिक्षणाने माणूस सत्प्रवृत्त व्हायला हवा. तरच समाजातील दुष्प्रवृत्तीला आळा बसेल. झाडाची मुळेच कच्ची असली तर फांद्यांचा विस्तार होणार नाही. पण मुळे पक्की असतील, तर फांद्यांचीही तेवढी काळजी घ्यावी लागणार नाही. आपल्याला शिक्षणातून केवळ साक्षर करावयाचे नाही तर माणूस तयार करावयाचा आहे. मानवाची बुद्धी, शरीर व मन यांचा समतोल विकास करणारे शिक्षणच खरे शिक्षण होय. म. गांधी यांनी 3H ची संकल्पना मांडली होती. त्यांचाही उद्देश हाच होता, की शिक्षणातून मानवाचे Hand, Heart व Head ह्या तीनही घटकांचा समतोल विकास व्हावा. एवढेच नाही, तर सर्वच शिक्षणतज्ज्ञांनी एकमुखाने 'शिक्षण म्हणजे सर्वांगीण विकास' हे तत्त्व मांडले. तसेच शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे महत्त्वाचे साधन आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून काळाला अनुरूप नवनवीन विचारधारा रुजविण्यात येतात व व्यक्तीला ह्या परिवर्तनास स्वीकृती देण्यास अनुकूल अशी मनोभूमिका तयार केली जाते. आजच्या काळाचा आपण विचार केला तर लक्षात येते, की आजचे युग हे गतिमान असे युग आहे. ह्या गतिमान युगात स्वतःचे अस्तित्त्व सिद्ध करणे, टिकवणे ह्याकरिता प्रत्येक व्यक्ती आज तयार असणे आवश्यक आहे. Think without thinking ह्या नियमानुसार ह्या गतिमान युगात पदार्पण करण्यासाठी आता विद्यार्थ्यांवर संस्कार करावे लागतील. शिवाय जागतिकीकरणाने आता शिक्षणात प्रवेश केल्यामुळे स्वतःची गुणवत्ता टिकविणे आता अनिवार्य बाब झाली आहे. ह्या सर्वांचा विचार करता नवीन अभ्यासक्रम रचना ही करण्यात येते व अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून ह्या बाबतीत प्रकाश टाकण्यात येतो. नवीन अभ्यासक्रमावर दृष्टिक्षेप टाकल्यास असे लक्षात येते, की ह्या अभ्यासक्रमात भाषा विषयाचा गट करण्यात आला आहे. तसेच गणित व विज्ञान ह्या विषयांचा गट करण्यात आला आहे. तंत्रविज्ञानाचा अंतर्भाव ह्यात आहे. सामाजिक विज्ञानामध्ये इतिहास, नागरिकशास्त्र, भूगोल, अर्थशास्त्र ह्या विषयांचा गट आहे. पर्यावरण, आरोग्य व शारीरिक शिक्षण, व्यक्तिमत्त्व विकास ह्या विषयांचा समावेश आहे. अभ्यासक्रमाकडे एक दृष्टिक्षेप टाकल्यास लक्षात येते की, व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास म्हणजे 'शिक्षण' ह्या संकल्पनेपर्यंत पोहोचणारा हा अभ्यासक्रम आहे. काही

श्रेणी विषयांचा अंतर्भाव ह्यात आहे. त्यात प्रामुख्याने एम.सी.सी., समाजसेवा, स्काऊट गाईड, नागरी संरक्षण व वाहतूक व्यवस्था, संरक्षणशास्त्र, एन.सी.सी. किंवा व्यवसाय मार्गदर्शन श्रेणी हे विषय हे वैकल्पिक विषय आहेत. हे एकूण सात विषय आहेत व ह्या सात विषयांपैकी एक विषय विद्यार्थ्यांनी निवडायचा आहे. ह्या विषयांच्या परीक्षा शाळांकडूनच होणार असून ह्यात प्राप्त झालेली श्रेणी ही बोर्डाला कळविण्यात येणार आहे.

ह्या वैकल्पिक विषयांच्या संरचनेकडे लक्ष दिल्यास ह्या विषयातून व्यक्तीचा सामाजिक व राष्ट्रीय भावनेचा विकास व त्याचे उपयोजन याचा विकास अपेक्षित आहे. ह्याशिवाय त्याचा व्यावसायिक विकास अपेक्षित आहे. ह्या सर्व विषयांना वैकल्पिक विषय म्हणून स्थान आहे. ह्या विषयांपैकी एम.सी.सी., एन.सी.सी. ह्या विषयांचा विचार केल्यास राष्ट्रीय भावना जोपासणारा एक लढवैय्या ह्या विषयांच्या अभ्यासातून, सरावातून निर्माण होईल. समाजसेवा, स्काऊट गाईडसारख्या विषयांतून सामाजिक जाणीव जोपासणारा, समाजाच्या प्रती संवेदनशीलता ठेवणारा नागरिक निर्माण होईल. संरक्षणशास्त्राचा विचार केल्यास शास्त्रशुद्धरीत्या राष्ट्राचे संरक्षण कसे करावे, ह्याचे ज्ञान विद्यार्थ्यांना प्राप्त होईल. व्यवसाय मार्गदर्शनातून विद्यार्थ्यांच्या निश्चित व्यवसायाबद्दलच्या अभिवृत्ती निर्माण होतील. म्हणजेच स्वयंनिर्णयाची क्षमता त्यांच्यात निर्माण होईल. परंतु सर्वात महत्त्वाची बाब म्हणजे ह्यापैकी एकच विषय विद्यार्थ्यांला निवडायचा आहे.

वास्तविक पाहता ज्या बाबी जीवनावश्यक झालेल्या आहेत त्याचा अंतर्भाव वैकल्पिक विषय म्हणून व्हावा, हीच बाब चिंतनीय आहे. जीवन जगण्याकरिता अन्न आवश्यक की वस्त्र आवश्यक, की निवारा आवश्यक? ह्यातून एकाची निवड कशी करावची? आणि निवड करण्याची वेळ आली तर त्याचे निकष काय ठेवायचे? जेवढ्या ह्या बाबी आवश्यक आहेत तद्वतच ज्यांना आम्ही वैकल्पिक विषय म्हणतो, तेही आवश्यक आहेत. जीवन उन्नत करण्यात ह्या विषयाचा महत्त्वाचा वाटा आहे. युनेस्कोतर्फे प्रसिद्ध होणाऱ्या Educational Innovation and Information ह्या नियतकालिकातील जून १९८८ च्या अंकात अशी शिफारस करण्यात आली आहे की, "ज्याप्रमाणे सक्तीच्या विषयाची तपासणी होते तद्वतच ऐच्छिक विषयांची तपासणी व्हायला हवी." हे करण्यासाठी ह्या विषयाची वेळापत्रकातील विषयांशी सांगड घालणे आवश्यक आहे. कारण प्रत्येक वैकल्पिक विषयातून एक एक मूल्य अभिव्यक्त होते. समाजसेवा हे महत्त्वाचे मूल्य आहे. समाजाशिवाय व्यक्ती अपूर्ण आहे, नव्हे व्यक्ती समाजनिरपेक्ष जीवन जगूच शकत नाही. व्यक्तीचा विकास हा समाजात राहूनच होत असतो. व्यक्तीला समाजशील प्राणी बनविणे हे शिक्षणाचे महत्त्वाचे कार्य आहे. अभ्यासक्रमात असे विविध विषय आहेत. उदा. भाषा विषयात आपल्याला विविध समाजसेवकांचे जीवनदर्शन, त्यांनी समाजासाठी केलेला त्याग, समाजात घडवून आणलेल्या सुधारणा, ह्यावर तासिकामध्ये अर्थात अध्यापनात भर द्यावा लागेल. याशिवाय समाजसेवा करण्याकरिता जे गुण आवश्यक आहेत उदा. सेवा, त्याग, दया, क्षमा, शांती ह्या गुणांचे दर्शन विद्यार्थ्यांना भाषेतून, इतिहासातून देता येईल. इतिहासातही ज्या समाजसुधारकांच्या, ज्या क्रांतिकारकांच्या जीवनाचे दर्शन घडविले आहे त्यांच्या केवळ

कार्यावर प्रकाशझोत टाकण्यापेक्षा त्यातून अभिव्यक्त होणाऱ्या गुणांवर प्रकाश टाकायला हवा. त्यायोगे विद्यार्थ्यांच्या मनात समाजाबद्दल आपलेपणा निर्माण होऊन समाजाची सेवा करण्याची प्रेरणा त्यांच्या ठिकाणी निर्माण होईल. एन.सी.सी., संरक्षणशास्त्र हे विषय राष्ट्रीयत्वाच्या भावनेशी निगडित आहेत. आज ज्या अवस्थेतून आपला देश जातो आहे त्या परिस्थितीत प्रत्येकाच्या मनात ज्वलंत राष्ट्रीयत्वाची भावना असणे आवश्यक आहे. India is my Country च्या ऐवजी I am India ही भावना प्रत्येक व्यक्तीची दृढ व्हायला हवी. ह्याकरिता राष्ट्रीयत्वाचे सतत संस्कार व्हायला हवे. पण हे संस्कार त्याच्या मनावर तेव्हाच होतील, जेव्हा राष्ट्रविचारांचा प्रवाह सतत त्यांच्या मनाकडे वाहता असेल. वारंवार जेव्हा सद्विचारांचा प्रवाह विद्यार्थ्यांपर्यंत जातो तेव्हा त्याचे रूपांतर संस्कारात होते. संस्कार म्हणजेच सद्विचारांचे आत्मीकरण होय अशी परिभाषा एका शिक्षणतज्ज्ञानी केली आहे. मला तर वाटते, की अभ्यासक्रमात एन.सी.सी. हा विषय अनिवार्य असावा. कारण राष्ट्रीयत्वाच्या भावनेची आज नितांत आवश्यकता आहे. राष्ट्रातील व्यक्तीचे राष्ट्रीयत्व जागृत आहे तोवर राष्ट्रावर कुणीही आक्रमण करू शकणार नाही. शिवाय राष्ट्रप्रेम ही भावना वैकल्पिक ठरविता येणार नाही. म्हणूनच जीवनावश्यक गरजा जशा असतात तशाच राष्ट्राच्या जीवनावश्यक गरजा म्हणून ह्या विषयांना अभ्यासक्रमात वैकल्पिक न ठेवता ते अभ्यासक्रमातूनच अभिव्यक्त होण्याची व्यवस्था असावी व हातून राष्ट्रसेवेचा भाव विद्यार्थ्यांचा विकसित व्हावा. व्यक्तिमत्त्व विकास हा विषय निर्धारित करताना राष्ट्रीयत्वाची ही बाजू दुर्लक्षित व्हायला नको. कारण उच्च शिक्षणानंतर प्रत्येक व्यक्तीने किमान दोन वर्षे तरी राष्ट्रसेवा केल्याशिवाय त्याला नोकरीत प्रवेश मिळू नये. अगदी आज जसे संगणकाचे ज्ञान (M.S.C.I.T) अनिवार्य आहे तसेच. पण तसे करण्यापूर्वी त्याचा पाया हा शालेय शिक्षणापासून घालण्यात यावा.

ह्या सगळ्या बाबींचा विचार आणखी एका दृष्टीने आवश्यक आहे व ती म्हणजे नवीन सहस्रकात आपण प्रवेश केला आहे. नवनवीन आव्हाने आज आपल्यासमोर आहेत. त्यातील महत्त्वाचे आव्हान आहे हासळती समाजव्यवस्था. शासनाने नवनवीन शैक्षणिक विचारधारा मांडल्या आहेत. पण त्या समाजाभिमुख झाल्या का? व झाल्या नसतील तर त्या का झाल्या नाहीत ह्याचीही कारणमीमांसा शोधण्याची आवश्यकता आहे कारण कोणतेही असो, एक बाब महत्त्वाची आहे, की आता राष्ट्रभावनेचा विकास ही बाब वैकल्पिक ठरविता येणार नाही.

